Приказ „Малые Росіи“ Московської держави XVII ст.

Р. 1654 Україна — „Військо Запорозьке“ — сполучилася була, в тій чи иншій формі сполучення держав, із Московською державою. При цьому сполученні, на наш погляд, Військо Запорозьке не втратило було своєї державної природи (після революції 1648 р. Україна мала свою владу, територію, людність, — отже з неї була й лишилась держава [1]). Українська й російська історія повні боротьбою за Вкраїну поміж Польщею, Московщиною, Туреччиною, боротьбою Війська Запорозького з Московщиною за своє державне існування. При цьому були необхідні (й були фактично) як-найчастіші зносини поміж Московщиною та несуверенною вкраїнською державою, постійний розгляд державних українських справ на Москві. В науці української історії та в науці історії вкраїнського права не маємо, на жаль, дослідів, присвячених самому порядкові й організації цих зносин. За мету цієї замітки ставимо, бодай трохи побіжно, освітлити питання про головну установу Московщини, що провадила була зносини з Військом Запорозьким та компетенцію цієї установи щодо вкраїнських справ.

Відомо, що управлінняй ділозодство Московщини XVII ст. провадила чимала кількість „приказів“ — центральних установ, що відали й керували окремими галузями державного управління. Ці прикази утворилися були історично (проф. М. Ф. Владимірський-Буданов порівнював утворення їх до утворення англійських установ [2]), переважно з особистих доручень, що „государь“ доручав котромусь з своїх „служилыхъ людей“. Частина з цих установ-приказів керувала територіями й країнами, що їх здобуто, завойовано недавно, країнами, що мали були свої певні особливості й до певного часу не могли підлягати установам загально-державного характеру. Знаємо кілька таких приказів: Казанського Двірця (палацу), що керував казанськими татарами, кн. Смоленського, Литовський, що керував завойованою рр. 1650-х Литвою й Білоруссю, Ліфляндський, Сибірський, Великоросійський (від 1668 р. керував Слобідською Україною).

---

[1]) Учені визнають за Вкраїною після р. 1654 державний характер. Проти цього висловлювалися тільки Б. Нольде („Очерки русскаго государственнаго права“) та Розенфельд („Присоединеніе Малороссіи къ Россіи“).

[2]) „Обзоръ исторіи русск. права“ Вид. 3-є, стор. 204.

Як сполучалося з Московщиною Військо Запорозьке, такого окремого, крайового Приказу для нього спочатку не встановлювано, й воно зносилося було з Московщиною через Приказ „Посольський“, що взагалі провадив зносини з иншими державами. Гадаємо, що це явище випадає пояснювати тільки державним характером Війська Запорозького, що розуміли й на Москві. Слід пам'ятати, що донські козаки та комлицькі „тайші“, які безпосередньо не підлягали Московщині й мали певну автономію, і собі зносилися з Москвою через „Посольський“ Приказ [1]). Приказові Посольському довелося перевести справу довгих попередніх зносин з новою державою — Військом Запорозьким. Начальник цього Приказу, „думный дьякъ“ Алмаз Іванов, був також і в складі Комісії на Москві, що провадила в р. 1654 переговори з послами Війська Запорозького — генеральним суддею С. Богдановим-Зарудним та переяславським полковником П. Тетерею про умови сполучення.

Після цього Приказ Посольський провадив постійні зносини з українською державою, зокрема інтенсивно до 1663 р., коли було засновано Приказа „Малые Росіи“.

Установою, що спеціяльною її компетенцією були тії справи, які виникали із зносин з українською державою та сами зносини з нею, був Приказ „Малые Росіи“. Спочатку на Московщині гадали були, як ми вже відзначили, зноситися й зносилися з несуверенною державою Війська Запорозького через Приказ Посольський, себ-то так само, як і з иншими державами. Звичайно, політичні діячі Московщини мали на увазі обмежити при нагоді права „Війська Запорозького“ такою мірою, щоб із державної одиниці зробилася з нього звичайнісінька собі частина Московщини. І справді, українська держава, що її, опріч боротьби з централізаторською політикою Москви, ще й внутрішні війни, боротьба клас та партій розшматовували, втрачала поволі свою державну природу. Українські політичні діячі, де-далі частіше (зокрема підчас боротьби Сомка-Золотаренка-Бруховецького, старшини з „черныю“), виносили на розгляд Москви свої справи й спірки та непорозуміння. Нарешті, обраний в 1663 р. на гетьманство І. Бруховецький міг, як це й передбачали були на Московщині, ще багато чим поступитися, що-до „прав і вольностей“ України. Отже саме тепер і було вирішено заснувати спеціяльний крайовий Приказ „Малые Росіи“. Про бажаність такого Приказу вказувано на Москві ще раніше. В свойому творі „Putno opisanie od Lewowa do Moskwi“ Ю. Крижанич дає низку порад, що слід говорити московському бояринові на Генер. Раді 1659 р., коли він буде приводити „черкасъ“ — українців до присяги. Між иншим, автор дає пораду, щоб був „на Москві спеціяльний Приказ, в якому ‚приказные люди‘ були-б з самих ‚черкасъ‘; оці-б ‚черкаси‘ були-б запорукою за своїх земляків, що жили на Вкраїні“ [2]). На Москві, однак, не прийняли цілком поради Крижанича

[1]) Котошихинъ „О Россіи въ царствованіе Алексѣя Михайловича“ 1859 р. с. с. 72, 76.

[2]) Соловьевъ. Исторія Россіи т. XI, с. с. 77—78.

й заснували Приказ не з „приказними людьми“ з українців, але звичайний, на зразок тих крайових Приказів, що вже були [1]). Слід, проте, при цьому пам'ятати й про велику відміну, що була поміж Приказом „Малые Росіи“ та иншими крайовими Приказами Московщини: тимчасом як останні через безпосередньо підвладних їм місцевих урядовців керували підлеглим краєм, Приказ „Малые Росіи“ мав на меті зноситися з українською державою та розглядати тільки справи, що були в компетенції московського „государя“ й ті, з якими зверталися до нього сами українці. Отже це була установа sui generis.

Як ми вже були зазначили, Приказ „Малые Росіи“ було засновано близько 1663 р. З попередніх дослідників Г. Карпов вказував на те, що тільки з другої частини т. V актів Ю. і З. Р. починаємо зустрічати відомості й вказівки про існування Приказа „Малые Росіи“ й гадав, що його було засновано в березні 1663 р. [2]). Проф. М. Владимірський-Буданов також за рік заснування цього Приказа вважав 1663 р. [3]). Згодом С. Белокуров, на жаль, не зазначаючи джерел свого висновку, писав, що Приказ „Малые Росіи“ було засновано „близько 1665 року“ [4]). З цим поглядом погодитися не можна (може маємо тут тільки друкарську помилку). Справді, в Актах Ю. і З. Р. [5]) надруковано рахунок витрат (грішми та сукном) на утримання, подарунки і т. инш., що було витрачено на українські справи та українських посланців. Рахунок починається з 14 квітня 1662 р., коли було видано певні суми для українських посланців. Проте, ще може бути, що оці кошти передавалося через якийнебудь инший (можливо Посольський) Приказ. А втім 16 червня 1663 р. зазначено в рахункові, що гроші видано до Приказу „Малые Росіи“. Отже певно можемо казати, що цей Приказ вже існував 1663 року (якщо не було його засновано р. 1662).

Приказ „Малые Росіи“ існував без перерви геть аж до реформи Петра I. Проф. В. Ключевський гадав, що його, як і инші крайові Прикази, було зліквідовано, відколи Росію поділено на губерні (1708 р. [6]). Це помилкова думка. Саме того-ж-таки 1708 р. „указом“ 15 вересня Петро I наказав „Посольскій и принадлежащіе къ нему приказы (до них належав і Приказ „Малые Росіи“) главнымъ управленіемъ вѣдать по-

---

[1]) Думка про українське посольство в Москві ще й потім виникала була на Московщині. Так у 1669 р. гетьман Д. Многогрішний мусів обіцяти кн. Ромодановському що „поговоря межъ себя на радѣ такова члвка, кому для ихъ дѣлъ на Москвѣ жить чаять войскомъ выбърать поволять“. Рук. Судієнка в бібл. К. Ун-ту Чо 97, ч. II, с. 180. Але-ж, врешті, тримали вже тільки, як закладнів, на Москві гетьманських синів (за гетьмана Самойловича).

[2]) „Критич. обзоръ источниковъ, до исторіи Малор. относящихся“ М. 1870, с. 136 та прим. 6.

[3]) „Обзоръ.“, 3-є вид. с. 2?8.

[4]) „О Посольскомъ Приказѣ“. „Чтенія в О-вѣ исторіи и древн. россійскихъ“ 1906, кн. III, с. 40.

[5]) Т. V, с. с. 97—100.

[6]) „Курсъ русск. исторіи“ вид. 2, т. IV. с. 204.

стельничему и кавалеру графу Г. И. Головкину да тайному секретарю П. П. Шафирову“.[1]) В Рішотиловських статтях 1708 р. на прохання представників української влади, нехай укази надсилається тільки від самого царя й до самого тільки гетьмана, бачимо відповідь, що укази надсилатимуться до гетьмана тільки „изъ Приказа Малой Россіи и отъ министровъ его величества“.[2]) Існував Приказ „Малые Росіи“ і згодом. В 1710—11 рр. бачимо конкретну його діяльність[3]).

Ми думаємо, що згодом Приказ „Малые Росіи“ розколовся на дві установі. Справа в тім, що в звязку з перенесенням резиденції царської до Петербургу, державні справи здебільшого стали розглядати й розвязувати в Петербурзі. Проте й давні Московські установи не було зліквідовано. Вони ще якийсь час існували були на Москві, потроху втрачаючи свою компетенцію й нарешті всенька вага їх звелася до ролі справочних місць, архівів. Так було і з Приказом „Малые Росіи“. З одного боку, в Петербурзі було засновано (можливо, близько 1717 р.) специяльну „Малороссійскую Канцелярію“, про що ми довідуємося з листа канцлера гр. Головкіна до гетьмана Скоропадського 12 листопаду 1717 року[4]). Отже більшість справ, мабуть, йшла через цю „Малороссійскую Канцелярію“. З другого боку, Приказ „Малые Росіи“ ще існував (знаємо його ще в 1720 р.), але вже як справочне місце, як архів. Сюди р. 1718 надсилав гетьман Скоропадський підроблені листи кн. Меньшікова[5]). Тут в 1720 р. розшукали відомості про „жалованные грамоты“ на маєтність К.-П. Лаври[6]).

Проф. Неволін гадав, що Приказ „Малые Росіи“ було передано до Колегії Закордонних Справ і цілком скасовано 29 квітня 1722 р., коли

[1]) Бѣлокуровъ. Op. cit. c. 115.

[2]) Соловьевъ „Исторія Россіи“, т. XVI с. 36. М. 1866.

[3]) В своєму листі від 3. Ш, 1710 р. до гетьмана І. Скоропадського канцлер гр. Головкін просить надіслати чигиринського козака, що на нього було „нѣкакое доношеніе“ „къ Москвѣ въ Приказъ Малыя Росіи“. М. Судієнко „Матеріалы для отечест. исторіи“ т. II, с. с. 150—151. К. 1855, 11-го, Ш, 1711 р. він-же пише Скоропадському, що „о дачѣ посланнымъ Вашея Милосты въ Великороссійскихъ городѣхъ подводъ по подорожнымъ указы Его Царскаго Величества изъ Приказу Малые Росіи, куда належало, посланы“ Ibidem. с. 154 і т. инш.

[4]) „Понеже предъ симъ о дѣлѣхъ писали Ваша Вельможность въ письмахъ Вашихъ ко мнѣ и къ инымъ, и нѣкоторыя изъ тѣхъ Вашихъ писемъ въ Малороссійской канцеляріи не обрѣтаются: сего ради изволите, Ваша Вельможность, впредь о дѣлѣхъ Государевыхъ и о Вашихъ требованіяхъ писать листами къ Его Царскому Величеству, которые всегда будутъ въ Малороссійской Канцеляріи, и на тѣ Ваши листы будутъ къ Вамъ присылатись Его Царскаго Величества грамоты, какъ то прежде сего бывало; а о прочихъ дѣлѣхъ, къ канцеляріи не принадлежащихъ, изволите Ваша Вельможность, писать партикулярными письмами, какъ вездѣ обыкновенно“. М. Судієнко „Матеріалы отечеств. исторіи“ т. II, с. с. 261—262. К. 1855.

[5]) Рукоп. Судієнка в бібл. Київ. Ун-ту. Чо 99, част. II, л. 82. („Збірн. листів та документів до укр. історії“).

[6]) „По справки въ Москвѣ въ Приказѣ Малыя Россіи и въ разрядныхъ делахъ (себ-то в архіві Кол. „Розряда“) сысканы отпуски жалованныхъ грамотъ, данныхъ въ тое Кіево-Печерскую Лавру на приписные монастыри, на маетности, на всякія угодья и доходы“. Ibid л. 133.

його справи перейшли до Сенату [1]). Думаємо, що мова може бути тільки про справи, які були в компетенції „Малороссійской Канцеляріи“, а Приказ „Малые Росіи“ перейшов (можливо тоді-ж-таки) до Архіву Колегії Закордонних Справ.

Яке-ж було становище Приказу „Малые Росіи“ серед инших Московських Приказів XVII ст.? Чи була це установа цілком незалежна, окрема, чи підлягала вона ввесь час Посольському Приказові, як це казали В. Ключевський [2]) та С. Белокуров [3])? Гадаємо, що ці вчені помилялися. Немає сумніву, що з 1663 до 1667 рр. з Приказа „Малые Росіи“ була установа цілком окрема, незалежна; на те, що він підлягав Приказові Посольському, ми не маємо в сучасних матеріялах жадного натяку. Очевидячки, він і підлягав йому. За начальника Приказу „Малые Росіи“ був за цих років боярин П. М. Салтиков, що, як відомо, ніколи не керував Приказом Посольським (останнім в цей час завідував був думний дяк Алмаз Іванов). Вже звернувши увагу на громадське становище цих двох політичних діячів Московщини (Салтикова та Іванова) й маючи на оці *московський звичай „мѣстничества“, якого було скасовано тільки на* самісінькому кінці XVII ст., можемо сказати, що боярин Салтиков— перший начальник Приказу „Малые Росіи“, не міг ні в якому разі прийняти призначення до Приказу, підлеглому иншому, яким керував такий „худой чинъ“, яким на Московщині був дяк, хоч-би й „думный“ (на *засіданні Думи Боярської думний дяк не мав права сісти).*

Але-ж 17 червня 1667 р. боярина П. Салтикова звільнено від керування Приказом „Малые Росіи“, і тоді на чолі Приказу Посольського, „Малые Росіи“ й деяких инших поставлено боярина Ордіна-Нащокіна [4]). Отже тепер Приказ „Малые Росіи“ справді залежав від Посольського. А втім, у квітні 1669 р. Приказ „Малые Росіи“ знову відокремлено від Посольського Приказу й на начальника його було призначено „думного дворянина“ А. С. Матвеєва [5]). Остаточно втратив своє незалежне існування Приказ „Малые Росіи“ р. 1671, коли на чолі Посольського Приказу став А. Матвеєв, що він був і за начальника Приказу „Малые Росіи“. Відтоді керували Приказом „Малые Росіи“ начальники Приказу Посольського.

---

[1]) „Образованіе управленія въ Россіи отъ Іоанна III до Петра В.“ П. Соб. Соч. т. VI, с. 237, М. 1859.

[2]) „Курсъ“ т. Ш, с. 196. М. 1917.

[3]) Op. cit. с. 40.

[4]) Тоді було видано розпорядження (17 червня 1667 р.): „Великій Государь указалъ Малороссійскій Приказъ вѣдать, по прежнему, въ Посольскомъ Приказѣ, для того, *что перемирье учинили и остерегать таковыхъ* Государственныхъ дѣлъ надобно въ Посольскомъ Приказѣ“. Доповн. до актів Історичн. т. V. № 44 Оце „по прежнему“ не слід розуміти так, що й до 1667 р, Приказ „Малые Росіи“ залежав од Приказу Посольського. Маємо тут звичайну вказівку Московської влади на старовину при всякій реформі.

[5]) В. О. Эйнгорнъ „Отставка Ордина Нащокина и его отношеніе къ малор. вопросу“ Ж. М. Н. Пр. 1897, ч. II, с. 103.

С. А. Белокуров гадає, що в 1667 р. Приказа „Малые Росіи" було передано до Розряду [1]), але підтвердження цього ми ніде не знайшли й до того саме тоді, як ми вже були зазначили, Приказ „Малые Росіи" став тимчасово підлягати Приказові Посольському.

Нарешті, слід відзначити те непорозуміння, що його жертвою був славнозвісний український історик М. Костомаров, написавши передмови (чи швидче вступні слова) до тих томів А. Ю. і З. Р., котрі повиходили за його редагуванням. В цих вступних словах шановний вчений що-разу був писав, що документи, акти „извлечены изъ дѣлъ Малороссійскаго Приказа". Тимчасом це може бути справедливим тільки до часів після 1663 р., бо до цього Приказу „Малые Росіи" ще й не було. Це непорозуміння слід пояснювати тим, вказував Г. Карпов, що в архівах Міністерства Юстиції та Закордонних Справ на Москві є відділи, в яких є „справи різних Приказів, що мали те, чи инше відношення до зносин з Україною чи до керування нею (?): справи Приказів — Посольського, Розряду, Малоросійського, Таємного й декотрих инших. Зо справ оцих Приказів, оскільки вони до ‚Малороссіи' стосувалися, складено в обох архівах відділи „Малороссійскихъ справ" [2]). Звідси, мабуть, і виникла помилка Костомарова; акти-ж, документи, що їх надруковано в Актах Ю. і З. Р., були на розгляді різних Приказів.

Яку-ж компетенцію мав Приказ „Малые Росіи"?

„А вѣдомо въ томъ Приказѣ Малая Росія, войско Запорожское, казаки и городы — Кіевъ и Черниговъ, съ товарищи, съ того времяни, какъ отлучились они отъ Полского короля и учинилися въ подданствѣ подъ Царскою рукою", – писав Котошихін. [3]) За найважливіші справи з компетенції Приказа „Малые Росіи" Г. Карпов уважає: „переговори з українськими послами на Москві, урядові посольства на Вкраїну й ‚отписки' воєвод" [4]).

Справи першого роду — переговори послів держави — „Війська Запорозького" на Москві в усіх справах, з якими вони приїздили тоді, коли з Приказа „Малые Росіи" була установа незалежна, звичайно відбувалися в ньому. Справді вже р. 1663 ієродіякона Семена, що був на Ніженській раді, допитували в Приказі „Малые Росіи" [5]). Р. 1665 в цьому Приказі відбувалися переговори з гетьманом Бруховецьким та Радою Старшинською української держави, що поприїздили до Москви [6]). Тут-таки того-ж 1665 року начальник Приказу „Малые Росіи" — боярин П. Салтиков обговорював з представниками міщанства українського проєктовані Московщиною податки [7]). Відомого сучасного українського

[1]) „О Посольскомъ Приказѣ", с. 40.

[2]) Карповъ „Обзоръ источниковъ", с. 6, М. 1870.

[3]) Котошихинъ. „О Россіи въ царствованіе Алексѣя Михайловича" с. с. 91—92. Птб. 1859.

[4]) Карповъ. Op cit. с. 164.

[5]) В. Эйнгорнъ. „О сношеніяхъ малор. духовенства" М. 1899, с. 217, прим. 526.

[6]) А. Ю. і З. Р. т. VI с. 18.

[7]) Эйнгорнъ. Op. cit. с. 308, пр. 242.

політичного діяча — єпископа Оршанського Методія не одного разу закликано до Приказу „Малые Росіи“, де він подавав свої записки про справи української держави [1]). 1667 — 1668 рр. маємо деяку перерву: переговори переважно відбувалися в Приказі Посольському. А втім р. 1669 з українськими послами знов провадять переговори в Приказі „Малые Росіи“ [2]).

Послами, дипломатичними кур'єрами Московщини до влади Війська Запорозького після 1663 р. їздили переважно „подьячіе“ Приказу „Малые Росіи“ [3]). Коли делегувалося з яким-небудь дорученням на Вкраїну кого-небудь з инших, чужих цьому Приказові „служилыхъ людей“ — і вони мусіли звідси одержувати інструкцію — „наказъ“ і до Приказу-ж „Малые Росіи“ подавати свої звідомлення — „статейные списки“ [4]).

„Отписки“ воєвод з українських міст переважно адресувалися до Розряду. Проте, иноді писали вони їх й до Приказу „Малые Росіи“. Инколи в грамотах царських до них просто наказується надсилати „отписки“ до „Приказу Малые Росіи“ [5]).

Приказ „Малые Росіи“ і собі звертався в що-найрізноманітніших справах до воєвод на Вкраїні (чи то про повернення церковних речей, що позабирали вони з церквів [6]), чи то вимагає звідомлення про „кружечный сборъ“ [7]) і т. инш. При цьому слід одзначити, що Приказ звертався до воєвод, як до органів підлеглого йому управління.

Допити всяких самовидців, бранців і инш. переважно переводили Московські воєводи на Вкраїні, і „отписки“ — копії з допитів надсилали вони до Приказу „Малые Росіи“. В Київі допитувано в „Приказной избѣ“. В важливіших справах бранців везено або безпосередньо до Приказу „Малые Росіи“, або на повторний допит. Р. 1674 тут (у Приказі М. Р.), допитувано бранця, якому судилося потім відогравати таку видатну ролю в історії українській — майбутнього гетьмана Івана Мазепу [8]).

Перед тим, як говорити про справи, що з ними зверталися до Приказу „Малые Росіи“ українці — приватні особи, зазначимо, що влада української держави цілком резонно протестувала проти того, щоб приватні особи зверталися безпосередньо до Московських установ, бо це надзвичайно підривало авторитет української влади. Вона вимагала, щоб „безъ вѣдома Гетманскаго и всей старшины, также подписи руки Гетманской и притисненья печати войсковой, листа жадныи у Его Царскаго Величества пріимованы быти не мѣють, съ войска Запорожскаго“ [9]).

---

[1]) Ibidem, с. с. 282, 289 (1665 р.); с. 376 (1666 р.).

[2]) А. Ю. і З. Р. т. VII, с. с. 172—173.

[3]) Наприкл. А. Ю. і З. Р. т. IX, с. с. 185; 679; т. XI, с. 155 і т. инш.

[4]) Наприкл. Ibid. т. V, с. с. 129—130.

[5]) Наприкл. Ibid. т. VIII, с. 171.

[6]) А. Ю. і З Р, т. VIII, с. 272.

[7]) Ibid. т. XIII, с. 164.

[8]) Соловьевъ. Исторія Россіи, т. XII, с. 167.

[9]) Розд. 3-й Жердевських статтів 1659 р. Д. Бантышъ-Каменскій. „Источники Малор. Исторіи“ ч. I, с. 102, 1858 р.

Про це-ж-таки просили й посли від української держави в 1659 р. в Москві (Одинець, П. Дорошенко). Проте, московському врядові в його централізаційних зусиллях було надзвичайно вигідно мати можливість безпосередньо зноситися з людністю України і він неохоче йшов на це. А втім, як свідчить авторитетний дослідник зносин українського духівництва, що найбільше давало агентів-освідомителів для Московської Держави, — В. Ейнгорн, гетьманові Самойловичеві пощастило, за свого гетьманування, мало не зовсім припинити листування вкраїнського духівництва з московським урядом. Як свідчить В. Ейнгорн, такі авторитетні представники українського духівництва, як ігумен К.-П. Лаври І. Гізель, мусіли писати листи до гетьмана, і він вже пересилав їх до Москви [1]).

„Да съ ними жъ (послами української держави),—писав Котошихін,— пріѣзжають бити челомъ тѣхъ городовъ чернцы, и попы, и всякіе люди о вотчинахъ, и о мелницахъ, и о лугахъ, и о церковномъ строеніи вновь или по старинѣ, и имъ даютъ на то жалованные грамоты“ [2]). Статті 1669 р. обумовили, що „жалованные грамоты“ на маєтність московський уряд даватиме тільки тим особам, що матимуть на них вже гетьманські універсали [3]). Мабуть цього в Москві погано додержувано, бо через двацять літ, у 1689 р., гетьманові Мазепі, що був тоді у Москві, знову обіцяли давати „жалованные грамоты“ лише тим, хто буде мати універсал від гетьмана [4]). Оце підтвердження прав українських землевласників на їх маєтності було компетенцією Приказа „Малые Росіи“: на „жалованныхъ грамотахъ“ підписувався звичайно „подьячій“ цього Приказу [5]).

Якщо через маєтності були серед українців спірки й непорозуміння, і вони (це стосується переважно до духівництва), минаючи юрисдикцію гетьманову, вдавалися з цими справами до Приказу „Малые Росіи“; тут їх по суті не розглядали. „В такому разі,—пише В. Ейнгорн, Малоросійський Приказ не вважав себе за компетентного уживати будь-яких рішучих заходів і обмежувався тільки тим, що позивачеві видавано ‚Государеву‘ грамоту з договором володіти всіма маєтностями, на посесію якими дано було йому гетьманського універсала“ [6]).

До Приказу „Малые Росіи“ зверталося українське духівництво з різними проханнями матеріяльного змісту. „А на церковное строеніе (дають їм), писав Котошихін, денги и церковное одѣяніе“. Однак, якщо ці прохання торкалися яких-небудь фінансових пільг на території української держави, Приказ „Малые Росіи“, не розглядаючи по суті справу, пересилав її на розгляд української влади. Так, напр,. у лютому 1671 р. ігумен Київського Братського манастиря В. Ясинський звернувсь був до

[1]) В. Эйнгорнъ. „О сношеніяхъ малор. духовенства“ М. 1899. с. с. 998, 1005, 1006.

[2]) Котошихинъ, с. с. 91—92.

[3]) „Собр. Гос. Грамотъ и договоровъ“ т. IV, с. 234.

[4]) Костомаровъ „Мазепа и Мазепинцы“, Птб. 1885, с. 40.

[5]) Напр. А. Ю. і З. Р., т. XII, с. с. 614—619.

[6]) Op. cit. с. 1011, прим. 832, 833. Автор наводить і приклад таких постанов Московськ. уряду.

Приказу з проханням дозволити ситити мед по деяких святах. Але-ж з Приказу „Малые Росіи“ послали до української влади грамоту з пропозицією винести постанову „по войсковому праву“ [1]).

Приказ „Малые Росіи“ мусів стежити за утриманням і платнею на Москві для українських послів. „Да имъ же идетъ кормъ и питье и даетца жалованье (писав Котошихін), смотря по человѣку; а даетца имъ жалованье и поденный кормъ для того, что еще они учинились въ подданствѣ вновѣ, и тѣмъ бы ихъ къ вѣчному подданству постояннѣе приманить, а какъ въ подданствѣ позастарѣютъ, и имъ такой чести и жалованья убудетъ“ [2]). І справді, вже р. 1665 Бруховецький писав до „оружейничего“ В. М. Хитрово: „посланців моїх, що приїздять з полоненими, хоругвами й літаврами ворожими, на війні здобутими, в столиці, в Приказі не почесно приймають. Так мене зневажають, що й грамот моїх дехто в руки брать не хочуть й посланців моїх до себе не допускають, а з Приказу належних харчів не дають. Козаки повертаються сильно ображені тим, що більше чести й харчів для греків, а ніж для козаків, *що кров свою в боях за царську величність проливали*“ [3]). Щоб видавати платню, звичайно, призначувано спеціяльну особу. Харчі йшли з „Большого Приходу“ (Котошихін). Дійсно, харчі й платню видавано, як висловився Котошихін „смотря по человѣку“. Так, коли р. 1665 приїхав до Москви гетьман Бруховецький з старшиною, їх усіх розподілили на Москві на 4 категорії. До першої записали генеральну старшину, полковників та переяславського протопопа [4]). Сам гетьман мабуть одержував „позакатегорне“ утримання.

Як ми вже були вказали (с. 111, прим. 3), Приказ „Малые Росіи“ дбав про підводи для українських посланців.

Коли посланці української держави в'їздили до Москви, їх зустрічали спеціяльно для того призначені особи, часто-густо „подьячіе“ Приказу „Малые Росіи“. У Костомарова маємо дивне твердження, ніби-то для зустрічи в 1688 р. гетьмана І. Мазепи було вислано „стольника“ Івана Ціклера „з 500 конних рейтарів і з двома ротами — подьячих Малоросійського Приказу“ [5]) (sic). Тимчасом, р. 1699, як будемо говорити нижче, було всього 29 осіб-подьячих Приказу „Малые Росіи“.

Містилися українські посланці переважно на „Малороссійскомъ“ дворі, що підлягав Приказові „Малые Росіи“. Містився він недалеко Іллінських воріт, на розі теперішніх Великого й Малого Златоустинських заулків [6]). Коли саме його було збудовано, сказати не можемо. В 1665 р. гетьман Бруховецький містився на Великім Посольськім дворі. Тоді-ж

---

[1]) В. Эйнгорнъ. Op. cit. c 783.

[2]) Котошихинъ. с. с. 91—92.

[3]) Соловьевъ. Исторія Россіи, т. XI, с 192., А. Ю. і З. Р. т. V с 255.

[4]) Эйнгорнъ. Op. cit. с. 432.

[5]) „Мазепа и мазепинцы“ Птб. 1885 с. 33.

[6]) Бѣлокуровъ. Op. cit. с. 85.

Київський полковник В. Дворецький та полковий писар С. Гречаний „били челомъ чтобы ихъ поставить на особомъ дворѣ, для того, чтоб ходить имъ къ Петру Михайловичу (боярину Салтикову — начальникові Приказа „Малые Росіи") для дѣлъ великого государя, а дѣлъ за ними есть много" [1]). Отже в 1665 р. Малоросійського двору ще не було. В 1677 р. на Малоросійському дворі містився колишній гетьман Петро Дорошенко; тут було тісно і він просив, щоб йому дали окремий будинок [2]). З цим важко погодити вказівку М. І. Костомарова на те, що гетьман І. Мазепа говорив московському посланцеві — „дьяку" Б. Михайлову про необхідність збудувати в Москві Малоросійський двір, начеб-то його ще не було [3]). Тут або якесь непорозуміння, або двору справді тимчасово не було (може, напр., згорів). Р. 1689 гетьман Мазепа містився на Великім Посольськім дворі [4]), але-ж це місце, здається, визнавали за почесніше й тому могли „поставить" сюди гетьмана. В 1700 р. на Малоросійськім „подворьи" містився ігумен Никольського Пустинного манастиря Степан Яворський, що того-ж-таки року став „блюстителемъ патріаршаго престола" [5]).

Українські політичні діячі, що їх московський уряд присилував жити в Москві, (як от гетьман П. Дорошенко), в утриманні своєму залежали від Приказа „Малые Росіи" й до нього зверталися з різними заявами про свої потреби [6]).

Через Приказ „Малые Росіи" направлялися на заслання до Сибіру „черкасы" за „шатости и измѣны". Так, р. 1711 до Приказу цього було надіслано всіх мешканців Сергієвського Посада для заслання до Сибіру" [7]).

В Приказі „Малые Росіи" судили „черкасъ" — українців за невиконання на терені Московщини московських законів (кожний Приказ на Московщині мав і судову компетенцію, що до осіб, які йому підлягали). Так, напр., в 1664 р. начальник Приказу — боярин П. Салтиков розглядав справу переяслівського міщанина Якова Федорова, що привіз на продаж до Москви тютюн (продавати тютюн московські закони забороняли), і присудив оцей тютюн в нього конфіскувати [8]). Приказ „Малые Росіи" розбирав и судив непорозуміння й позви, що виникали поміж українцями, які перебували в Москві, та росіянами, принаймні тоді, коли обвинувачувано „черкашенина". Так в Приказі 28 листопаду 1663 р. розглядали справу про поранення „черкашениномъ" переяслівським лікаря Нікітіна [9]). Вирок Приказу в цій справі нам, на жаль, невідомий.

---

[1]) Эйнгорнъ. Op. cit. c. 307. прим. 238.
[2]) А. Ю. і З. Р. т. XIII, с. с. 74—75.
[3]) „Мазепа и мазепинцы" с. 58.
[4]) Ibidem с. 34.
[5]) Соловьевъ. Исторія Россіи. т. XV, с. 120.
[6]) Напр., в 1677 р. П. Дорошенко. А. Ю. і З. Р., т. XIII, с. с. 171—173; 235—236.
[7]) Судіенко. „Матеріалы для отечеств. исторіи", К. 1855, т. II, с. 187.
[8]) А. Ю. і З. Р. т. V, с. с. 213—214.
[9]) А. Ю. і З. Р. т. VI, с. с. 42—43.

Приказ „Малые Росіи“ закликав з України до Московщини цінних майстрів-фахівців. Якщо вони були потрібні якому-небудь Приказові чи установі, вони зверталися до Приказу „Малые Росіи“, і цей вже закликав для них з України — Війська Запорозького — цих майстрів. Инколи ці фахівці, яких виписувано з України, виявлялися мало кваліфіковані, тоді Приказ „Малые Росіи“ повинен був повернути їх до свого краю. Так, нам відомо, що в лютому 1676 р. викликано з України фахівців-винокурів „отамана Өедька Реута да Мишку Полуянова“. Приказ „Малые Росіи“ надіслав їх до Хлібного Двору, а з останнього надіслав їх „для винного куренья“ до Гороховця. Проте, швидко з'ясувалося, що місцеві винокури краще знаються на своїй справі, а ніж українські (може, українці не могли пристосуватися до Московських умов), і останніх, видавши їм утримання з Хлібного Двору, надіслали, для відправлення на Вкраїну, до Приказу „Малые Росіи“ [1]). Цей Приказ і собі надсилав на Вкраїну фахівців, в яких українці мали потребу. Так, у червні 1669 р. Приказ „Малые Росіи“ розшукував в Путивлі майстрів для вироблення оцету. І коли місцевий воєвода відповів, що майстрів в Путивлі немає, дяк Приказу „Малые Росіи“ Гр. Богданов поставив резолюцію: „сыскивать уксусныхъ мастеровъ на Москвѣ, кто дѣлаетъ въ ряду, и поставить ихъ въ Приказѣ велѣть тотчасъ“ [2]).

Через Приказ „Малые Росіи“ в 1706 р. гетьман І. Мазепа надіслав для полонених українців у Швеції 1170 „ефимковъ“ [3]).

Приказ „Малые Росіи“, навіть, продавав українські книжки. Так у квітні 1675 р. книгу архієпіскопа Лазаря Барановича „Трубы“, яку купив у нього Московський уряд, було передано до цього приказу, що в 1675 р. і продавав її. Проте, мабуть, „подьячіе“ Приказу не звикли до комерції, бо швидко частину книжок, а потім і всі, Приказ здав на комісію до приватних крамниць [4]).

За гетьмана І. Мазепи компетенцію Приказа „Малые Росіи“ було, здається, трохи поширено тим, що гетьман сюди звертався за санкцією деяких розпоряджень унутрішнього життя української держави. Так у 1690 р. просив Приказ дозволити йому зняти з посади переясловського полковника Л. Полуботка й призначити на цю посаду І. Лисенка [5]). В 1699 р. він надіслав до Приказа копію вироку Генерального Суду в справі Д. Забіли [6]) і т. инш.

В Приказі „Малые Росіи“ переховували всі „статті“ — умови з державою Війська Запорозького, привилеї українські, то-що [7]).

---

[1]) А. Ю. і З. Р. т. XII, с. с. 501—503.

[2]) Ibid. т. VIII, с. 241.

[3]) Костомаровъ. Op. cit. с. 291.

[4]) Эйнгорнъ. Op. cit. с. с. 976—978.

[5]) Костомаровъ. Op. cit. с. 49.

[6]) Ibid. с. 177.

[7]) Цим завідували старші „подьячіе“ Приказу. Так в 1709 р. Петро I, що був тоді на Вкраїні, наказав надіслати з Москви „пакти“ Богдана Хмельницького. Але-ж в Приказі „Малой Руси“ їх не знайшли й дяк І. Череднєв написав таку „сказку“ про статті

Не знаємо, звідки брав кошти для своеї діяльности Приказ „Малые Росіи“. Очевидно за таке джерело була Галицька Четь, що нею (згідно з Котошихіним) керувала та сама особа, що і Приказом „Малые Росіи“ (з Української держави ніяких прибутків до Московського скарбу не йшло). Нам відоме тільки одне дохідне підприємство цього Приказу. Це був сап'яновий завод, що перейшов у завідування Приказу „Малые Росіи“ 1 жовтня 1670 р. з відомства Приказу Таємних Справ. Свій виріб завод приставляв до Товарової Палати [1]).

Проф. В. О. Ключевський гадав, що Прикази, які підлягали „Приказові Посольському“, містилися поруч нього в довгім будинку Приказів, що тягнувся від Архангельського Собору по Кремлевській кручі до Спаських воріт“ [2]). Здається, цю думку слід прийняти. В усякім разі Приказ „Малые Росіи“ містився недалеко від Приказу Посольського, бо пожежа 1702 р. зіпсувала будинки обох Приказів [3]).

За начальників Приказу „Малые Росіи“ були:

1) Боярин П. М. Салтиков (1663—67 рр.).

2) Боярин А. Л. Ордін-Нащокін (червень 1667 р.— квітень 1669 р.).

3) Думний дворянин, а потім „окольничій“ та боярин А. С. Матвеєв (квітень 1660 р.— липень 1676 р.).

4) Думний дяк Ларіон Іванов (1676—80 та 1681—82 рр.).

5) „Ближній“ боярин В. С. Волинський (1680—1681 рр.).

6) „Ближній“ боярин кн. В. В. Ґоліцин (1682—1689 рр.).

7) Думний дяк Е. І. Українцев (1689—99 рр.).

8) Боярин Ф. А. Головін (1700—1706 рр.), нарешті

9) „Постельничій“ гр. Г. І. Ґоловкін (1708—1720).

Начальники Приказів на Московщині („старші судді“) займали тільки перше почесне місце в Приказній Колегії, до складу якої входило ще 2—3 дяки. Фактично, звичайно, вплив боярина, члена Боярської Думи важив стільки, що він, при вирішенні справ, відогравав першу ролю.

Б. Хмельницького: „По указу великаго государя и по письму изъ арміи государственнаго канцлера и тайнаго совѣтника графа Гавріила Ивановича Головкина, дьякъ Иванъ Чередневъ сказалъ: какъ велѣно мнѣ сидѣть въ Приказѣ Малой Руси у гетманскаго повытья старшимъ подъячимъ, и я гетмана Богдана Хмельницкаго статей ни у кого не принималъ; и такихь статей въ Приказѣ Малой Руси, послѣ моей въ томъ Приказѣ бытности, есть ли, и гдѣ тѣ статьи, про то не вѣдаю; а которыя статьи бывшихъ гетмановъ у меня были, тѣ съ прочими дѣлами при отъѣздѣ своемъ изъ Москвы въ Цареградъ отдалъ я того жъ Малороссійскаго Приказа старому подъячему. Парфеньеву. А тотъ подъячій в томъ Приказѣ сидѣлъ старымъ подъячимъ за многіе годы до моей въ томъ же Приказѣ бытности. И если бъ у меня оныя статьи Богдана Хмельницкаго въ Приказѣ были, а при отдачѣ бы ихъ не явилось, и онъ бы подъячій того на мнѣ спросилъ. И затѣмъ бы и прочихъ статей у меня не принялъ“. П. Буцинський „О Богданѣ Хмельницкомъ“ Х. 1882. Автор робить з цього висновок, що статті безнадійно загублено. Проте, їх і не слід було шукати в Приказі „Малые Росіи“, бо в 1654 р. його ще не було, і переговори провадила Комісія Думи Боярської. Думаємо, що вони могли бути скоріше в Приказі Посольському.

[1]) Гурляндъ. „Приказъ Тайныхъ Дѣлъ“ с. 179.

[2]) Курсъ. т. Ш, с. 196. М. 1917.

[3]) С. Бѣлокуровъ Op. cit. c. 63.

Діловодство Приказу „Малые Росіи“ провадили в 1699 р. 3 „старыхъ подьячихъ“ з платнею 1 в 50 карб. на рік, 2—по 30 карб.; подьячих „средней статьи и молодыхъ“—21 з „окладами“ від 24 до 5 карб. на рік, 1 подьячий ще „неверстанный“ (платню йому не було призначено). На Малоросійськім Дворі—1 подьячий [1]) з платнею в 10 карб. на рік, 4 доглядача [2]). Приказ ділився на „повытья“—відділи. Про одне з цих „повытій“—„гетманское повытье“ згадує в цитованій нами „сказкѣ“ дяк Череднєв, що раніше завідував ним, як „старый подьячий“. Це „повытье“ мабуть провадило зносини з Військом Запорозьким—Гетьманщиною і звалося так, очевидно, в одміну від того відділа — „повытья“, що провадив зносини з Запоріжжям.

Отака була в загальних рисах організація й компетенція Приказу „Малые Росіи“. Слід, проте, пам'ятати, що зносини з українською державою провадилося не тільки через цей Приказ. І після 1663 р. справи України надходили инколи до Приказу Посольського. Після 1667 р., коли Приказ „Малые Росіи“ підпорядковано Приказові Посольському, до останнього, на наш погляд, надходили переважно справи найбільш важливі, справи серйозного політичного змісту. До Приказу-ж „Малые Росіи“ йшли справи поточного характеру.

Досить значний вплив має на справи Війська Запорозького — „Розряд“ — своєрідне військове міністерство Московської держави: йому підлягали начальники московського війська, що в часи „Руїни“ так що й не виходило з України, та воєводи московських залог, що були по деяких містах української держави. Розряд часто-густо втручався у справи політичного характеру [3]).

До Приказу Таємних Справ („Тайныхъ Дѣлъ“), керував яким фактично цар Олексій Мих. (існував в 1655—1676 рр.) мали право-привилея писати свої „отписки“ довірені царські „думные люди“ (дехто з них перебував й за воєвод на Вкраїні).

Близькі довірені радники царя Олексія Мих. мали право подавати до цього Приказу свої доповіді-проєкти про різні державні справи. Траплялися поміж них і такі, що стосувалися й до справ української держави. Напр., в 1669 р. свій перший проєкт скасувати українську церковну автономію, (бо такою de facto була залежність її від далекого царгородського патріярха), і підлеглости її Московському патріярхові боярин Ордін-Нащокін подав до Приказу Таємних Справ [4]).

---

[1]) Цей подьячий на Малоросійськім Дворі, очевидно, мав деяке значіння, бо про нього пам'ятали й на Вкраїні. Так у липні 1673 р. архієпіскоп Чернігівський Л. Баранович писав до архімандрита Новгород-Сіверського манастиря М. Лежайського proszę, racz Przewielebność Twoia, dać Miecza (книга Л. Барановича) ieden Poddiaczemu Mołorossiyskie Dworu Kiprianu Jurewiczu. drugi Miecz Iwanu Fiedorowiczu Rikaczowu, który są nam wielce potrzebni. Эйнгорнъ. Op. cit., с. 904, прим. 444.

[2]) Бѣлокуровъ. Op. cit. с. 154.

[3]) Напр. до Розряду писав свої „отписки“ кн. Ромодановський, якого було командировано в 1669 р. до Глухова перевести обрання гетьмана. А. Ю. і З. Р. т. VIII, с. 78.

[4]) А. Ю. і З. Р. т. IX с. с. 20—22; Эйнгорнъ. „О сношеніяхъ Малор. духовенства“, с. 596, прим. 76.

Ту чи иншу, нарешті, ролю що-до справ української держави — Війська Запорозького, часто минаючи Приказ „Малые Росіи", відогравали й деякі инші Прикази й установи Московської держави, як от: Приказ Іноземський, Сибірський, Казанського Двірця, Оружейна Палата і таке инше.

Отже компетенція Московських установ не була цілком розмежена, що-до зносин з українською державою. Однак, це тільки освітлює загальну організацію Московського управління в XVII ст. з її нерозмеженістю справ і компетенцій. Змінити цю організацію й утворити нові установи, — це вже було справою реформ часів ліквідації февдальних інститутів на Московщині переможним шляхетством (за Петра I).

Наприкінці нашої розвідки хочемо тільки відзначити, підкреслити, що компетенція Московських установ (зокрема Приказу „Малые Росіи" [1]), компетенцію якого ми намагалися освітлити), що-до справ України, була надто обмежена.

Це переважно були зносини з українською державою — Лівобережною Україною та справи, що виникали в звязку із зносинами (у внутрішні справи Війська Запорозького Прикази так що й не втручалися). Звичайно, говоримо тільки про юридичний стан речей, бо de facto Московщина, її установи, її агенти ввесь час провадили і в самій Україні свою політику). Проте державний характер України — Війська Запорозького ще визнавали, й найкраще характеризує це той факт, що до компетенції установ Московщини (навіть таких як Приказ „Малые Росіи") не входили внутрішні справи України.

Лев Окиншевич.

---

[1]) Ми називали весь час цей Приказ Приказом „Малые Росіи", бо так найчастіше називають його акти XVII ст. Крім того, звали вони його Приказом „Малыя Россіи", „Малыя Руси", рідше „Малороссійскимъ" Приказом.